

Michał Czerenkiewicz
Uniwersytet Jagielloński
ORCID 0000-0003-2219-6262

Wartości w życiu akademickim na przykładzie piśmiennictwa naukowego. Studium przypadku – łacińskie druki oficyny Schedlów¹

Abstract

Values in academic life as exemplified by the scholarly writing. The case study – early printed books edited by Schedels' printing house

The paper presents the role of the panegyric texts in transmitting and fixing values in the scientific circle of the 17th century. Literary axiology mostly of the preliminaries and the dedications of some Latin dissertations and scientific works is scrutinized. The analysed texts originate mainly from the Academy of Cracow and were published by the Schedels' printing house. According to the predominant trends of those times, the early printed books contain the panegyric dedicational letters, sometimes motivated by gratitude. The authors forge community between their addressee and the readers by recalling the mutual axiological system. Science in the 17th century did not lack moral values and the panegyric discourse referring to them was an ordinary supplement of the scientific one.

Keywords: panegyricism, academic life, values, axiology, Schedel's printing office

Słowa kluczowe: panegiryzm, życie akademickie, wartości, aksjologia, oficyna wydawnicza Schedlów

---

¹ Artykuł powstał w trakcie realizacji projektu badawczego o numerze 2016/20/S/HS2/00078, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w Uniwersytecie Jagiellońskim. W ostatecznej wersji tekstu została uwzględniona część spostrzeżeń z jego recenzji.

W erze płynnej nowoczesności nadal aktualna jest prawda, że „drukowi winniśmy oświecenie naszego wieku”. Ta ostatnia fraza to słowa Ignacego Krasickiego (Krasicki 1803, 223), który świadom był także ujemnych zjawisk związanych z rozpowszechnianiem się książek, takich jak abundancja w wysławianiu się w miejsce dotychczasowego lakonizmu. Pozytywny aspekt zmian zapoczątkowanych wraz z wynalazkiem przypisywanym Gutenbergowi wyeksponowała Paulina Buchwald-Pelcowa w tytule jednej ze swych prac poświęconych znaczeniu książki w kształtowaniu się oświeceniowej formacji intelektualnej na ziemiach Rzeczypospolitej (Buchwald-Pelcowa 2003, 5). W ówczesnej refleksji teoretyczno-literackiej postulowano zmniejszenie udziału panegiryków w produkcji literackiej. Ten typ literatury bodajże najlepiej odzwierciedlał wartości, te deklarowane i te rzeczywiste, którymi żyli ówczesi użytkownicy kultury.

Przedmiotem tego artykułu jest sposób konstruowania dyskursu na temat wartości w wydawanych drukiem w języku łacińskim głównie XVII-wiecznych utworach o profilu naukowym za pomocą panegiryzmu. Przedstawiony artykuł ma za cel zobrazowanie problematyki wartości głównie w preliminariach, dedykacjach i formułach okalających tekst właściwy dzieła w wybranych, przykładowych drukach Schedlowskich. Kryterium doboru stanowi język danego dokumentu oraz obecność zagadnień aksjologicznych dających się wyróżnić w analizowanych passusach utworów. Niniejszy tekst nie ma więc za zadanie monograficznego i wyczerpującego zanalizowania przedmiotowego zagadnienia, ma natomiast skierować uwagę na zachodzący w przedstawianych drukach ścisły – zdaniem piszącego – związek funkcji panegirycznej tekstu łacińskiego z konotowaniem problematyki wartości i wartościowania. „Wartość” rozumiana jest w tym miejscu w następujących znaczeniach jakościowych (tj. nie matematyczno-logicznych i nie ekonomicznych): „to, co jest dobre; «to» może oznaczać cechy, stan rzeczy, działania, osoby, przedmioty [...]”, a w liczbie mnogiej jako niosąca znaczenie „synonimiczne wobec «wartości wyższych», tj. duchowych i sakralnych [...]” (Puzynina 1992, 69). Panegiryzm pojmowany jest w tym miejscu jako wynikające z użycia określonych konstrukcji stylistycznych, głównie amplifikacji oraz hiperboli, podporządkowanie tekstu naczelnej funkcji dostarczenia przyjemności estetycznej poprzez konstruowanie pozytywnego, a nierzadko wyidealizowanego wizerunku danego obiektu jako wyróżniającego się na tle innych o podobnych cechach jednostkowych.

Za podstawę analizy posłużą głównie druki pochodzące z XVII wieku, wydane przez jedną z najważniejszych drukarni tamtego czasu na terenie Rzeczypospolitej, oficynę należącą do przedstawicieli rodziny Schedlów. W artykule przedstawiona zostanie problematyka wartości obecnych w tekstach

związanych z życiem akademickim. Zadanie to realizowane będzie poprzez zarysowanie kwestii aksjologii literackiej w kontekście rodzaju popisowego retoryki. Analizie, której efektem będzie m.in. wyodrębnienie środków leksykalnych denotujących lub konotujących w danym miejscu wartości, poddane zostaną głównie wybrane dedykacje, rozumiane jako jeden z elementów literackiej ramy wydawniczej (Ocieczek 1990, 7–20), towarzyszące tekstom, którym przypisać można bądź to znamiona naukowości, bądź wyraźnie naukowy charakter. W dedykacjach tych panegiryzm odsyła do sfery pozaliterackiej.

Precyzyjne i jednoznaczne określenie zakresu znaczeniowego terminu „panegiryk” nie jest proste; już w antyku występowały jego nieostre definicje. Tym samym jego status genologiczny jako – użyjmy tego słowa – gatunku był niejasny. Wiedzano na pewno, że przynależał on do rodzaju popisowego wymowy. Podobnie XVI- i XVII-wieczni teoretycy różnili się w opisie jego literackiej taksonomii. Można więc w odniesieniu do ówczesnej literatury, jak zauważyła Hanna Dziechcińska, mówić raczej o panegiryku jako kategorii nadgatunkowej (Dziechcińska 2002, 613–616).

Kolejna kwestia wiąże się z oceną, czyli wartościowaniem, jakiemu poddawana była literatura panegiryczna. Głównie za sprawą oświeceniowych i XIX-wiecznych historyków literatury stała się ona synonimem zepsucia stylu i złego smaku (Niedźwiedź 2003, 12–18).

Tymczasem, jak się okazuje, jest ona często przestrzenią dyskursu dotyczącego wartości, co dokonuje się m.in. w sferze doboru argumentów poprzez konstruowanie pochwały zgodnie z „miejscami wspólnymi”, takimi jak ród, posiadane zasoby czy cnoty. Arystoteles, Menander Retor, Cyceon i Kwintylijan położyli podwaliny teoretyczne pod ten typ literatury, z którym powszechnie się zapoznawano i który ćwiczano w szkołach XVI- i XVII-wiecznych. Starożytni retorzy i późniejsi teoretycy wymieniali poszczególne dobra, w oparciu o które należało konstruować pochwałę. Przywołany już Krasicki w panegirykach dostrzegał walor dydaktyczny i motywujący na drodze kształtowania charakteru także osoby chwalonej. Zaznaczał:

Zwierzchnie znamiona nie są istotą, uroda, moc, zacność, możność, urząd, dostatki – wszystko wprawdzie nasze, ale nie my. [...] Chłubić się z przypadku, rzecz dziecinna [...]. Cnocie jedynie chwała należy; w tej im większy uczynimy postępek, tem sprawiedliwiej uwielbienie nam należeć będzie (Krasicki 1803, 371).

Krasicki mimochodem wymienia zarazem dobra, czyli wartości, które w jemu minionej (ale czy tylko w minionej?) epoce stanowiły podstawę do chwalenia, a więc w tym wypadku wartości pojmowane z punktu widzenia teorii literatury jako toposy. Jak widzimy na przywołanym przykładzie,

oświeceniowy przełom oznaczał także w swoich założeniach, choć już niekoniecznie w praktyce, zerwanie w znacznej mierze z dotychczasową tradycją literacką w zakresie literatury epideiktycznej.

Panegiryzm waloryzuje dodatkowo medium komunikatu, czyli układ zdań składających się na znaczenie wypowiedzi, a zatem możemy mówić już o „języku aksjologicznym” (Tischner 2002, 88), którego jedną z właściwości jest wzniosłość, *sublimitas* (Pseudo-Longinus 2016; Płuciennik 2000). Styl, w jakim zazwyczaj realizowana jest funkcja panegiryczna nie tylko w łacińskich utworach XVII stulecia, można określić jako *genus dicendi grande* (*genus dicendi sublime*), definiowany m.in. przez Cycerona w dziele *Orator* (Cic. *Orat.* 97–100; Cicero 1983, 208–210). Wzniosłość charakteryzuje m.in. wypowiedzi utworzone w tym stylu, chociaż nie tylko do nich się ogranicza.

Immanentna przedstawianym XVII-wiecznym łacińskim tekstom panegirycznym kategoria wzniosłości stanowi w nich jednak nie tylko jedną z manifestacji funkcji estetycznej, szczególnie wyraźnie widocznej w wybranych utworach powstałych w języku łacińskim również innych epok. Wzniosłość odsyła w nich w istocie do porządku aksjologicznego, który jest odrębny od świata przedstawionego w danej wypowiedzi (Scheler 1997, 174–175).

W języku łacińskim termin „wartość” oddawany jest rzeczownikiem *virtus* (Awianowicz 2014), oznaczającym m.in. cnotę, a tłumaczonym na język polski również jako „dzielność”. W języku greckim rzeczownik „wartość” odpowiada terminowi *aksioma*, oznaczającemu także pewnik. Wartość – można wysnuć wniosek – cechuje się niezbywalnością i jest nieakcydentalna. Pytanie o tak rozumianą wartość lub też wartości zarysowuje się w tym kontekście jako najważniejsze i takie, którego nie można pominąć. Samo słowo „wartość” niesie w sobie treść wolną od sankcji negatywnej. Predysponuje więc podmiot działania ku dobrowolnemu wyborowi kategorii uznanej za dobro.

Warto zwrócić uwagę, że w wieku XVII związki prozy artystycznej i poezji oraz wywodu naukowego były dużo silniejsze niż obecnie. W istocie dzieła poruszające zagadnienia naukowe zaliczano często do prozy artystycznej. Sprzyjała temu wielokierunkowa formacja kulturowa epigonów czy może raczej w pewnych wypadkach kontynuatorów renesansowego humanizmu. Na ziemiach Rzeczypospolitej na gruncie nauki w stuleciu XVII spotykamy się w znacznej mierze z transmisją idei pochodzących jeszcze z poprzednich stuleci. Jedno z naturalnych środowisk rozpowszechniania treści naukowych, jakim mogła zostać drukarnia, było także środkiem przekazywania, utrwalania oraz kreowania wartości obecnych w debacie publicznej.

Dla obrazu polskiego drukarstwa mieszczańskiego XVII stulecia, zwłaszcza dla jego drugiej połowy, reprezentatywna może być produkcja wydawnicza Schedlów (Sowiński 1996, 58). O reprezentatywności tej świadczą dwa

zasadnicze nurty wydawanych publikacji: szeroko rozumiana literatura panegiryczna oraz religijna, odzwierciedlająca estetyczne i aksjologiczne predykcje odbiorców. Działająca w Krakowie od 1639 do około 1708 roku oficyna Schedlowska wydawała więc, podobnie jak większość drukarni tamtego czasu, utwory stanowiące odpowiedź na społeczne zapotrzebowanie i gusta epoki. Obok panegiryków, epitalamiów, druków funeralnych oraz tekstów literatury pobożnościowej treści o walorach ściśle naukowych stanowią relatywnie niewielki, kilkuprocentowy odsetek w produkcji wydawniczej oficyny Schedlów, który jednak dość znacząco wzrasta do kilkunastu procent, jeżeli weźmie się pod uwagę także dysertacje akademickie (Milewska-Ważbińska 2016).

Do grupy naukowych łacińskich druków Schedlowskich zaliczyć można wydania dzieł z kilku dziedzin: arytmetyki, geografii, astronomii, prawa, retoryki, filozofii i teologii. Jak wynika z obliczeń autora artykułu, naukowe teksty w języku łacińskim stanowią około 15% w repertuarze wydawniczym Schedlów. Autorami tych prac były osoby związane w zdecydowanej większości wypadków w mniejszym lub większym stopniu z Krakowem; Schedlowie, poza sporadycznymi kilkoma wyjątkami, nie dokonywali przedruków prac naukowych wydanych za granicą ani też nie drukowali poza jednostkowymi przypadkami naukowych dzieł autorów spoza Rzeczypospolitej. Ograniczenie się do wąskiego kręgu reprezentantów jednego ośrodka akademickiego może stanowić dowód zamkniętej postawy i takiej samej mentalności jednostek współtworzących daną społeczność. Warto przy tym pamiętać, że decyzja o wydaniu tych, a nie innych dzieł zależała też od ich użyteczności w edukacji uniwersyteckiej w Akademii Krakowskiej, a więc ważny był również czynnik społeczno-ekonomiczny.

Zwłaszcza w dysertacjach akademickich uwidacznia się ścisły związek sfery etycznej, rzutującej na, a zarazem rezonującej społeczne konwenanse, z przedmiotem oraz sposobem ujęcia prowadzonych badań. Zespół niejako apriorycznie przyjmowanych w konkretnej społeczności przekonań i implikowany przezeń system wartości manifestowały się w tekstach dokumentujących zagadnienia będące przedmiotem akademickiego dyskursu w najbardziej wyrazisty sposób w postaci określonych formuł konotujących sferę, *sit venia verbo*, metafizyczną, recypowaną i wyrażaną przez jednostki ludzkie w kulturowym obyczaju religijnym. Jak można zauważyć, we wczesnonowożytnym europejskim środowisku akademickim nauka, przynajmniej deklaratywnie, była nierozzerwalnie związana z kategoriami etycznymi i religijnymi (Grabski 2015, 323) wywodzącymi się z antyku w jego schrystianizowanej wersji; jego myśl znajdowała kontynuację w kolejnych epokach.

Widać to chociażby w pracy Jana Krzysztofa Faleckiego *Archipaedia. Cursus scientiae rationalis* („Arcynauczanie. Kurs wiedzy opartej na wnioskowaniu”)

z 1641 roku. Jest to dysertacja z zakresu filozofii, a ściślej dialektyki oraz logiki. Tak jak ogromna większość wczesnonowożytnych książek, również i ta została opatrzona listem dedykacyjnym. W strukturze dawnej książki dedykacji stanowią najlepsze źródło do poznania systemu wartości, wspólnego nadawcy (lub przezeń przyjmowanego) i bezpośredniemu adresatowi komunikatu. Zwróćmy uwagę, że oprócz adresata bezpośredniego występuje jeszcze odbiorca projektowany (Tutak 2015, 221). Jest nim przede wszystkim środowisko nadawcy i osoby chwalonej. Poprzez zastosowanie łaciny tekst miał szansę zostać zrozumiany także poza rodzimym kręgiem potencjalnie zainteresowanych.

Już sam wybór języka, kojarzonego z denotowaniem transcendentnych wartości i walorami eufonicznymi (Sobczykowa 2007, 109–111, 114), dokonany nie tylko ze względów utylitarnych, w połączeniu z podejmowaną w tekście panegirycznym tematyką, determinującą użycie rzeczowników abstrakcyjnych na określenie prawdziwych lub potencjalnych predyspozycji adresata do podejmowania waloryzowanych pozytywnie działań, ułatwia konstruowanie wypowiedzi podniosłych i rejestrujących wartości. Dedykacja może zatem nabrać cech wyrażonego *implicite* manifestu aksjologicznego jej autora oraz pośrednio także adresata. Jedną z wartości podzielanych przez wszystkie strony komunikatu jest hierarchiczna struktura społeczna i wynikający z niej zwrócony jednokierunkowo szacunek wobec ludzi możniejszych. Wartości przekazywane są także za pomocą programu wizualnego, który w starych drukach uwidacznia się na frontispisie (o ile jest obecny) lub, częściej, na odwrocie karty tytułowej. Jest to niejednokrotnie miejsce dla kompozycji złożonych z herbu możnego mecenasa oraz powiązanego z nim wiersza.

Falecki adresuje swoje dziełko do Stanisława hrabi Lubomirskiego. Zwraca się do swojego protektora, podkreślając, a jednocześnie postulując jego szczerść, która jako zaleta charakteru Lubomirskiego stanowi zarazem dla osób i instytucji znajdujących się w kręgu magnackiego oddziaływania wartość przynoszącą wymierne korzyści. Falecki nawiązuje przy tym do herbu Lubomirskiego, Szreniawy, który w swoim godle przedstawia właśnie rzekę.

Verbo dicam, de Tuo amplissimo simulque faecundissimo flumine, ubicunque vel minima gutta ceciderit, ibi confestim exoriantur templa, claustra, religiones, arces, civitates, liberalitas, magnanimitas, vis animi excelsa, iustitia, prudentia, zelus et vindex defensio fidei orthodoxa [...] (Falecki 1641, k. A3 r.).

Krótko wypowiem się na temat najświetniejszej i zarazem najobfitszej Twojej rzeki. Gdzie tylko upadnie nawet najmniejsza jej kropla, tam natychmiast niech powstają świątynie, warownie, klasztory, zamki, miasta, hojność, wielkoduszność, wspa-

niała siła ducha, sprawiedliwość, roztropność, zapał i stanowcza obrona słusznej wiary².

Wzmocnienie argumentacji następuje poprzez budowanie wspólnoty z adresatem dedykacji przy użyciu zaimka w liczbie mnogiej (*nobis*), konotowanie pozytywnego odbioru jego działalności oraz amplifikowanie związku autora ze wszystkimi ludźmi, dla których ważne są *salus, patria, libertas, amici, templa*:

Gratum est nobis, atque adeo mortalium universo generi, quicunque suam salutem, patriam, libertatem, amicos, templaque religionibus sanctissimis consecrata amant, commemorare tempus illud, quo Tui fluminis felicissime inundantes aquae [...]. (Falecki 1641, k. A2 v.).

Nam, a do tego jeszcze całemu rodzajowi śmiertelników, który ceni swoje ocalenie, wolność, przyjaciół, przybytki poświęcone najświętszym obrzędom, miło jest wspominać ten czas, którym bez najmniejszych przeszkód płynące wody Twojej rzeki [...].

Panegirysta następnie prosi usilnie Lubomirskiego o przyjęcie jego utworu oraz wszystkich studiów, prac, wysiłków oraz lukubracji (Falecki 1641, k. A3 r.), które uznawane są tym samym za rodzaj dóbr będących odtąd we władaniu adresata wypowiedzi. Cały wywód naukowy kończy się formułą wyrażającą konfesyjną przynależność autora: *Laudetur Sanctissima Trinitas atque Beatissima Virgo* („Niech będzie pochwalona Przenajświętsza Trójca i Przebłogosławiona Panna”). Zdanie to zapisane jest większym stopniem pisma niż reszta tekstu. Odsyła ono do Boga jako ostatecznego źródła racjonalnego porządku, akcentuje pobożność maryjną i tym samym dostarcza informacji na temat ukonstytuowanego statusu obrządku religijnego w życiu akademickim, a co za tym idzie wyznaniowej przynależności autora i środowiska, w którym tekst powstał, został opublikowany i dla którego był przeznaczony.

Odwolania do sfery wartości można także odnaleźć na stronie tytułowej utworu naukowego w postaci utrwalonych formuł poprzedzających tytuł właściwy dzieła. Nie jest to zjawisko występujące na każdym druku z XVII wieku, przy czym dotyczyć może także piśmiennictwa o innym niż naukowy charakter. Do grupy takich sformułowań przynależy skrót *A.D.O.M.G.* („na chwałę Boga Najlepszego Największego”, Zawadzki 1673, k. tyt. r.), wywodzący się z antycznej frazy ku czci Jowisza *I.O.M.* („Iovi Optimo Maximo”),

² Passusy łacińskie przełożył autor artykułu.

zaadaptowanej następnie do postaci *D.O.M.*, oraz jezuickiej dewizy *A.M.D.G.* („ad maiorem Dei gloriam”). Podobne przesłanie niesie skrót *A.M.D.G.* (Żelazowski 1663, k. tyt. r.). Abrewiacja o zbliżonej postaci: *A.M.D.G.B.V.M.* („Na większą chwałę Boga i Najświętszej Maryi Panny”) pojawić się może także na końcu tekstu (Piskorski 1668, k. [6] r.). Do inicjalnych formuł dokumentów świeckich i kościelnych nawiązuje wyrażenie *In nomine Domini. Amen* („W imię Pańskie. Amen”, Piskorski 1668, k. tyt. r.; Piskorski 1672, k. tyt. r.; Kaczorowicz 1674, k. tyt. r.). Występują także bardziej rozbudowane zdania: *Summe Deus! Quod sponte Tua mihi forte dedisti, efficias dignum Nomine quaeso Tuo* („Najwyższy Boże, uczyni, proszę, godnym Twojego Imienia to, co dałeś mi w udziale zgodnie z Twą wolą”, Celejowicz 1703, k. tyt. r.). W środowisku krakowskim tego rodzaju skróty lub wezwania (np. *Laudetur Iesus Christus*) spotykane są jeszcze w połowie wieku XVIII (Camelin 1749, k. tyt. r.). Warto zarazem przypomnieć, że pobożnościowe zawołania, zgodne z doktryną danej konfesji, nie ograniczały się do produkcji wydawniczej reprezentującej jedno wyznanie; znaleźć je można także np. w niemieckojęzycznych drukach ewangelickich wydawanych we Wrocławiu w drugiej połowie XVII wieku.

Do podobnego obszaru znaczeniowego odsyłają dedykacje skierowane bezpośrednio do Boga i świętych (Barłowska 2006). Do żyjącego na przełomie XIV i XV stulecia Jana z Kęt (kanonizowanego w wieku XVIII) kieruje Jan Zawadzki swoją dedykacją do *Quaestio philosophica ex universo Aristotelis Organo* („Kwestia filozoficzna na podstawie całego *Organonu* Arystotelesa”) (Zawadzki 1673), w której wyszczególnia cnoty świętego, używając wobec Niego określenia zwyczajowo stosowanego do papieża (*Beatissime Pater*). Użycie tego sformułowania podkreśla opiekę Jana Kantego nad uczelnią, a zarazem wskazuje na waloryzowanie Rzymu jako ośrodka uważanego za najwyższą instancję w kwestiach religijnych. Przypisanie utworu Bogu i świętym znajdujemy w utrzymanym również w duchu schrystianizowanego arystotelizmu podręcznika *Summa philosophica* dominikańskiego teologa Ferdynanda Januszowskiego (Januszowski 1692). Adres tego rodzaju poprzedza tutaj przedmowę do żyjącego na świecie protektora z zakonu benedyktynów.

Istotne znaczenie dla wyrażenia wartości przypisywanej danemu pojęciu może mieć także układ typograficzny tekstu (Puzynina 1992, 114–115). O wyznaniowej przynależności adresata danej dedykacji, jej autora oraz właścicieli warsztatu drukarskiego świadczyć mogą m.in. słowa „Iesus”, „Maria”, wpisane w winietkę przypominającą kształtem zarazem krzyż i gwiazdę (Piskorski 1668, k. [3] v.).

Charakterystyczne dla druków związanych z promocjami akademickimi oraz dysertacji naukowych jest zamieszczenie herbu Akademii Krakowskiej,

który – jeżeli widnieje na ostatniej stronie, tak jak u Jana Krzysztofa Faleckiego – opatrzony bywa wyrażeniem *Sub f[a]elicibus auspiciis [...]* („Pod szczęśliwym protektoratem [...]”) z nazwiskiem ówczesnego rektora. Przywołana łacińska formuła pojawia się niekiedy na stronie tytułowej; bywa ona zastępowana frazą *permissu magnifici d. rectoris* („za pozwoleniem wspaniałego pana rektora”), już bez podania personaliów (Wieczorkowski 1643, k. tyt. r.; Kaczorowicz 1674, k. [2] v.). To podkreślenie przynależności korporacyjnej stanowi jednocześnie swego rodzaju odmianę *imprimatur*, uwydatnia oddziaływanie tradycji oraz petryfikuje strukturę opartą na szacunku wobec autorytetu.

Obok adresata indywidualnego teksty kierowane mogą być także do grona osób. Dziełem z zakresu nauk przyrodniczych jest wydana w roku 1640 *Quaestio astronomica* („Kwestia astronomiczna”) Tomasza Canevesiego, doktora i profesora filozofii. Autor adresuje tym razem słowa dedykacji do niewymienionych z imienia, jednak zapewne w większości mu znanych, przedstawicieli trzech wydziałów akademii: doktorów i profesorów teologii, prawa oraz medycyny. Autor na zasadzie porównania (*comparatio*) zestawia ich z gwiazdami świecącymi w nocy niewiedzy. Metafora podkreśla znaczenie poznania naukowego, należy zarazem do grupy dość powtarzalnych. Jako wartość przedstawiany jest w tym miejscu mecenat nad uczonymi. Chcąc zwrócić uwagę adresatów swojego listu dedykacyjnego na ten aspekt, Canevesi pisze: „Vos astronomorum hoc in florentissimo Lyceo Patroni et Protectores” (Canevesi 1640, k. A2 v.; „Wy [jesteście] opiekunami oraz obrońcami astronomów w tym znakomitym Likejonie”). Wspólnota pomiędzy nadawcą i adresatami wypowiedzi budowana jest poprzez użycie zaimka wskazującego *hoc*. Określa on metonimiczną nazwę wszechnicy – *Lyceum* – przez analogię do słynnej szkoły założonej przez Arystotelesa. Żywotność współczesnej uczelni uwydatnia przymiotnik użyty w stopniu superlatywnym *florentissimus* – „bardzo potężny”.

Profesorowie wszystkich wydziałów ukazani zostali jako osoby, dzięki którym astronomia obecna jest w uniwersytecie. Taki protektorat rozciągany nad tą dyscypliną suponuje wobec nich uznanie i szacunek, będące rezultatem powinności i wiążące się pośrednio z wdzięcznością. Skutkuje ona z kolei docenieniem mądrości; operując *incrementum*, autor przedstawia i doprecyzowuje jej charakterystykę: „Antiquae Sapientiae penes Vos haereditas, novae censura, perfectae possessio” (Canevesi 1642, k. A3 v.-A4 r.; „Jesteście dziedzicami starodawnej mądrości, oceniacie nową, a posiadacie mądrość doskonałą”).

Zagadnienie mecenatu sprawowanego nad ludźmi nauki i kultury poruszone zostaje przez Stanisława Wieczorkowskiego w dedykacji kasztelanowi sandomierskiemu, Stanisławowi Witowskiemu w *Quaestio de possibilitate aeternitatis mundi* („Kwestia o możliwości wieczności świata”) z 1643 roku,

potwierdzającej możliwość wiecznego trwania wszechświata. Będąc wartością *ex definitione* szlacheckie pochodzenie urzędnika, generujące przekonanie o chwalebnych dokonaniach przodków, wzbogacane jest przez „nadzwyczajne cnoty” (*eximias [...] virtutes*, Wieczorkowski 1643, k. [2] v.). Zalicza się do nich uczciwość (*candor*) adresata, powiązaną w tekście z kategorią *bonae litterae*, oraz „*incredibilis erga viros litteratos humanitas, propensio, liberalitas, caeteraeq[ue] clarissimae virtutes*” („niewiarygodna łaskawość względem uczonych mężów, przychylność, szczodrość oraz pozostałe najznakomitsze cnoty”) (*ibidem*). Użycie erazmiańskiego określenia dobrej, wartej czytania literatury, pomagającej kształtować postawy etyczne, w połączeniu z kategorią człowieczeństwa kulturowego (*humanitas*) (Borowski 2009, 113, 124, 144) poprzedza przywołanie rodu Jana Kochanowskiego w celu ukazania patronatu nad twórcą jako warunku rozwoju jego poetyckiego talentu: „*Et quis felicem Cochano-viae gentis genium in fundendis Carminibus et docto pollice premendis non admiretur?*” („A któż nie podziwiałby owocnego geniuszu rodu Kochanowskich w utworzeniu *Pieśni* i wygładzeniu ich uczoną dłonią?”) (Wieczorkowski 1643, k. [2] v.). Dedykowanie tekstu mecenasowi motywowane jest w tym miejscu nie tyle wdzięcznością, co jego wcześniejszymi dokonaniem.

Kwestia wdzięczności podejmowana jest w dedykacji skierowanej zbiorowo do kanonika Andrzeja Kucharskiego, doktorów, profesorów, ojców i patronów zrzeszonych w Collegium Maius (*Domus Maius*) w wydany w 1668 roku przez dziedziców Krzysztofa Schedla dziele *Quaestio physica de generatione substantiali* („Kwestia przyrodnicza o pochodzeniu substancji”), (Piskorski 1668). Jako wartość, obok wdzięczności, postrzegana jest także ciągłość tradycji oraz adaptacja na rodzimym gruncie kultury antyku grecko-rzymskiego. Znajdują one swój wyraz m.in. w następującym po dedykacji wierszu *Horoscopus ex Antisciis, constitutorum in Maiori Sapientiae Domo lumina-rium observatus* („Horoskop zauważony na podstawie lustrzanego odbicia gwiazd osiedlonych w Domu Większym Mądrości”), zawierającym odwołania mitologiczne na oznaczenie ciał niebieskich (*Phoebus, Cynthus, Apollo, Arion, Gradivus, Pallas* i in.), oraz w metonimicznym określeniu *Lecheae Athenae* (*ibidem*, k [2] r.) na oznaczenie Krakowa. Choć tego typu i im podobne topograficzne zamienniki, obecne również w innych łacińskich tekstach wczesnonowożytnych epoki, można uznać za wynik retorycznego i klasycznego kształcenia, nie zmienia to faktu, że są one także świadectwem mentalności: poświadczają odniesienie do jasno wyróżnionego ośrodka, w tym wypadku Aten, i rozpatrywanie w tym kontekście własnego usytuowania i znaczenia na mapie kultury i w świetle dotychczasowej tradycji (Borowski 1973). Nie są to więc jedynie tekstowe inkrustacje, mimo że źródłem ich inspiracji są podręczniki.

Z topiką światła, która pojawia się w tym wierszu, korespondują zastosowane w druku rozwiązania typograficzne w postaci asterisków obok wyrazów rozpoczynających większość strof *Horoscopus*. Pierwsze litery tych początkowych osiemnastu wyrazów zapisane zostały większym stopniem pisma oraz pogrubioną czcionką; można dopatrywać się w tym miejscu inicjałów zlatinizowanych form nazwisk osób przynależących do Kolegium Większego. Hipotezę tę potwierdza utwór następujący po tekście właściwym dzieła, w którym wymienionych jest osiemnaście mitologicznych zamienni łacińskich, noszący tytuł „Ex dato horoscopo quaesitum, cur characteres tantum, non nominatim significatores titutli, observatorum luminarium sint adnotati?” („Pytanie po postawieniu horoskopu, dlaczego zapisane zostały jedynie litery, a nie nazwy zauważonych gwiazd, które oznaczają”) (Piskorski 1668, k. [6] r.-v.).

Wśród wartości niematerialnych, których niejako tekstowym uzewnętrznieniem jest wiersz *Horoscopus*, znajduje się operatywna znajomość mitologii greckiej i rzymskiej, pozwalająca na rozpoznanie wśród podanych osiemnastu nazw własnych metonimicznych określeń odnoszących się do mieszkańców Kolegium Większego. Liczba mieszkańców tego Kolegium oscylowała wokół dwudziestu (Chwalba 2009, 19), jednak w roku 1668 była przynajmniej przez pewien czas mniejsza (informacja potwierdzona w trakcie konsultacji autora z Dagmarą Wójcik-Zegą i Maciejem Zdankiem z Archiwum UJ) (Wójcik-Zega 2019, 39).

Zagadnienie oddziaływania gwiazd na człowieka podejmowane jest w *Quaestio physica de influxu caelorum* („Kwestia przyrodnicza o oddziaływaniu ciał niebieskich”) Stanisława Żelazowskiego. Utwór nie zawiera dedykacji. Na podstawie tekstu wnioskować można o rozumności i wolności człowieka jako jego niezbywalnych atrybutach. Jest to pośrednio polemika z astrologicznym determinizmem. Choć w ostatnim wniosku końcowym mowa jest o tym, że człowiek podlega wpływom gwiazd, to jednak podkreślono rolę rozumu (*intellectus*) i woli (*voluntas*) (Żelazowski 1663, k. A2 v.). Inne wartości waloryzowane są w *Quaestio iuridica de foro et poenis saecularium in criminibus mixti fori* („Kwestia prawna o właściwości sądu i karach wymierzanych świeckim w przestępstwach podlegających jurysdykcji kościelnej i państwowej”) Sebastiana Piskorskiego (Piskorski 1672). Zdaniem autora w postępowaniu procesowym sędzia dążyć powinien „do pełnego poznania prawdy” (*ad plenam cognitionem veritatis*, ibidem, k. A2 r.). Ponadto w swojej działalności zważać powinien na to, co słuszne (*aequitas*), na to, co jest uczciwe (*honestas*), a także korzystne i użyteczne (*utilitatas*), (ibidem, k. A2 v.). Wartości etyczne, cnoty, zestawione zostały w tym miejscu z wymiarem praktycznym.

Z zakresu przyrodoznawstwa pochodzi utwór, w którego dedykacji wdzięczność obecna jest jako jeden z przewodnich motywów. Autor dzieła, Jan Stanisław Formankowicz, doktor i profesor filozofii w Akademii Krakowskiej, dedykuje wydane w 1671 roku własnym sumptem *Geographiae compendium* („Zarys geografii”) kanonikowi katedralnemu Mikołajowi Słowikowskiemu. Winszuje mu najpierw zdrowia i pomyślności (*salutem et prosperitatem*). Wspomina także o otrzymanym wcześniej od Słowikowskiego dobrodziejstwie: „Quid autem dicam de beneficentia Tua singulari mihi acceptissima, qua me prosecutus es: haec certe effecit ut aliquam gratitudine[m] vel eo ipso munusculo spectatam testatamq[ue] relinquerem” (Formankowicz 1671, k. [4] r.; „Cóż natomiast mam powiedzieć o Twojej szczególnej dobroczynności, bardzo dla mnie miłej, którą mnie uraczyłeś? Z pewnością ona sprawiła, że powinienem zostawić oczekiwany i konkretny dowód wdzięczności, choćby w postaci tego dziełka”).

W panegirycznym braku umiaru autor pisze, że całemu światu znane są uczciwość oraz roztropność adresata, połączone z dbałością o rozwój nauk. Zaznacza, że miarą wszystkich nauk (*scientiae*) i sztuk (*artes*) powinien być pożytek Rzeczypospolitej.

Jako nadrzędna i transcendentna wartość w tekście dedykacji jawi się Bóg będący Stwórcą, którego człowiek jest obrazem. Równocześnie człowiek-mikrokosmos odbija w sobie świat. Formankowicz odwołuje się także do użytecznego wymiaru geografii w pracy naukowej i literackiej:

Quod si scientias artesq[ue] omnes ex Reip. commodis metiri libeat, nulla hac ipsa utilior fuerit, ex qua theologi, iureconsulti, medici, historici, poëtae, oratores et fere omnes alii scientifici, maxima sibi comparare solent emolumenta (ibidem, k. [3] v.)

Jeżeliby można zmierzyć wszystkie nauki oraz umiejętności stosownie do pożytków państwa, żadna nie będzie użyteczniejsza od tej, z której największe pożytki zwykli czerpać dla siebie teologowie, prawnicy, lekarze, historycy, poeci, mówcy i prawie wszyscy inni uczeni.

Po tekście właściwym dzieła, zawierającym opis poszczególnych krain geograficznych, na ostatniej stronicy znajduje się informacja o pozwoleniu rektorskim na jego upublicznienie. Poniżej natomiast, tuż nad winietką i erratami, widnieją pisane prozą poetycką zdania, z których pierwsze stanowi trawestację jezuickiego zawołania A.M.D.G.: „Cedat ad Maiorem D.O.M. Creatoris Caeli et terrae Gloriam. Nos vero per haec visibilia in terra, ad ea quae sunt invisibilia in Caelo amorem rapiamur [!]” (ibidem, 108; „Niech to będzie na

większą chwałę Boga Najlepszego i Największego, Stworzyciela nieba i ziemi. My natomiast przez rzeczy widzialne na ziemi, skierujmy miłość do tych niewidzialnych w niebie”).

Jednym ze środków mających ułatwić poznanie spraw zarówno Boskich, jak i odnoszących się bezpośrednio do człowieka, jest wedle Formankowicza arytmetyka. Pogląd taki formułuje on w adresie skierowanym do cesarskiego urzędnika Jana Andrzeja Joanellego w dziele *Arithmetica practica bipartita generalis* („Arytmetyka praktyczna dwuczęściowa w zarysie”) (Formankowicz 1669). Dedykacja ukazuje zarówno znaczenie znajomości nauki o liczbach, a więc i przedmiotu samego dzieła, jak i zalety mecenasa, wyszczególnione zgodnie z konwencjonalną topiką panegiryczną. Operacje matematyczne na liczbach zostają zilustrowane m.in. odwołaniami do liczenia środków płatniczych, przy czym pieniądze nie są rozpatrywane jako jedna z wartości (ibidem, 147–148).

Schedlowie wydawali także utwory o charakterze naukowym, które powstawały w innych środowiskach niż Akademia Krakowska. Należy do nich poruszająca zagadnienia z obszaru logiki *Armata florentissimae scholae Aquinaticae philosophia seu conclusiones scientiae rationalis [...] trinis [...] domus Łacciorum ornatae sarissis* („Uzbrojona filozofia bardzo potężnej szkoły akwinackiej, czyli konkluzje wiedzy opartej na wnioskowaniu [...], ozdobione trzema kopiami [...] rodu Łackich”) (*Conclusiones* 1672). Utwór powstał w kręgu lubelskiego kolegium karmelitów, a swoim fantazyjnym tytułem nawiązuje do zamieszczonego zresztą na odwrocie karty tytułowej herbu Jelita adresata dedykacji, kanonika Jacka Łackiego, określonego jako najwspanialszy pan i mecenas kolegium. Kulturowane przez szlachtę przywiązanie do rodzinnej tradycji (Milewska-Waźbińska 2010, 182–183) dzięki umiejętnie wkomponowanemu w tytuł i preliminaria znakowi rodowemu Łackich znajduje swoje zastosowanie w przyjęciu przedstawiciela ich rodu za protektora owoców nauki młodych adeptów filozofii św. Tomasza z Akwinu. Przewijający się w dedykacji motyw włóczni służy także podkreśleniu roli wspólnoty państwowej i kulturowej (*Lechicus orbis*, „polski świat”), ważnej nie mniej niż ród (*claritas natalium*, „świątliwość szlachectwa”) czy zdobywanie wiedzy.

Spotykane są również utwory, które choć pozbawione są dedykacji, to jednak niosą ładunek panegiryzmu w samym tytule. W ten sposób z założenia (i niekiedy jedynie teoretycznie) neutralny światopoglądowo przedmiot dysputy osadzony zostaje w uporządkowanym kontekście społecznym, którego kształt wynika właśnie z przyjęcia określonego systemu wartości. Przykładem tego zjawiska jest ułożona przez profesora filozofii Marcina Winklera utrzymana w scholastycznym duchu *Quaestio metaphysica de potentia*

oboedentiali („Kwestia metafizyczna na temat zdolności wynikającej z posłuszeństwa”) (Winkler 1663). Zgodnie z praktyką przyjmowaną przy tworzeniu strony tytułowej wielu dysertacji oraz okolicznościowych zbiorów wierszy pisanych przez studentów, jeszcze przed podaniem osoby twórcy pojawia się nazwisko rektora wszechnicy, w tym wypadku Andrzeja Kucharskiego. Poprzedzają je określenia, takie jak *perillustris* („najznakomitszy”), *magnificus* („wielmożny”) oraz *admodum reverendus dominus, d[ominus]* („przewielebny pan, pan”). Wzmocnieniu autorytetu służy wyszczególnienie kolejnych funkcji piastowanych przez Kucharskiego, tj. doktora i wykładowcy teologii, kanonika krakowskiej katedry, przełożonego kościoła Wszystkich Świętych, prowizora Bursy Jerozolimskiej, wreszcie rektora Akademii. Przyjmując taki zapis tytułu dzieła, autor podkreśla swoją zależność od władzy zwierzchniej, która z kolei mocą posiadanego znaczenia podnosi rangę wydawanej pracy. Splendoru dodaje także pierwotne miejsce przedstawienia tezy: w sali wykładowej teologów, określonej implikującym wzniosłość przymiotnikiem *peraugustum* („przezacne”, „uświęcone”, „czcigodne”) (Winkler 1663, k. tyt. r.; Kaczorowicz 1674, k. tyt. r.). Wertykalny układ społeczny znajduje swoje odzwierciedlenie również w stopniu użytego pisma: zapisane mniejszą czcionką nazwisko autora wydaje się nieistotne w zestawieniu z przywołaniem osoby Kucharskiego. Zarówno wprowadzenie na karcie tytułowej nazwiska zwierzchnika całej społeczności akademickiej, wraz z podaniem jego tytułatury, jak i zastosowana przydawka określająca miejsce pierwotnego przedłożenia kwestii (Gondek 2014, 9–12), odbierane być mogą przez czytelnika jako uwznioślenie dysputy.

Szczególne miejsce w repertuarze wydawniczym Schedlów stanowią naukowe, obszerne dzieła Stanisława Solskiego, który choć swojego trzyczęściowego *Geometrę polskiego* i *Architekta polskiego* napisał w języku ojczystym, to jednak drugą część *Geometry* zaopatrzył w ułożoną po łacinie dedykację dla króla Jana III Sobieskiego. Postać monarchy, któremu przypisywane są takie cechy, jak roztropność i miłość do poddanych, ukazana jest w kontekście jego zasługi dla rozwoju budownictwa na ziemiach polskich; to właśnie król poczynił nakłady finansowe na rzecz wydania publikacji. Solski podkreśla, że dzieło napisane jest w rodzimym, a dosłownie „matczynym” języku (*mater-na lingua*) (Solski 1684, k. tyt. v.). Wartością jest więc w tym miejscu użyteczność (*utilitas*), polegająca na uprzystępnieniu specjalistycznych zagadnień bez potencjalnej bariery językowej.

W analizowanych tekstach podkreślanemu znaczeniu danych wartości służy z reguły używanie form złożonych przymiotnika w stopniu równym wespół z formami w stopniu najwyższym. Jak widzimy, nie wystarczy nazwać adresata dedykacji lub inną osobę choćby pośrednio zaangażowaną w druk dzieła

formą prostą – *illustris* („znakomity”). Stosowniejsze i bardziej perswazyjne jest bowiem amplifikowane określenie *perillustris*. Adresat nie jest już określany jedynie jako *reverendus* („wielebny”), trzeba powiedzieć o nim *reverendissimus* („przewielebny”). Gdy spojrzymy na przedstawiane w dedykacjach wartości, przekonamy się, że konstruowanie narracji w dedykacjach odzwierciedlało typowy arystotelesowski podział etosu na *arete*, *phronesis* oraz *eunoia* (Budżyńska-Daca 2015, 143–147).

Jak się przekonaliśmy, istotną cechą wszystkich przywołanych dedykacji jest szacunek wobec odbiorcy komunikatu, okazywany za pomocą wyrażień i zwrotów, z których część opisać można w kategorii honoryfikatywności, badanej m.in. przez Romualda Huszcę.

Do pewnego stopnia formuły panegiryczne uznać można za rodzaj behawiorów, utartych wyrażen, a więc komunikatów pełniących funkcję fatyczną, jednak niekoniecznie niosących ze sobą denotowaną treść (Huszcza 2006, 190–196, 199–205). Do wyrażania wartości służą więc frazy odznaczające się – by przywołać myśl Kazimierza Ożoga – „mechanicznym użyciem” oraz „skostnieniem semantycznym” (ibidem, 18).

Honoryfikatywność, przejawiająca się zarówno w formach grzecznościowych, jak i w stosowaniu figur oraz tropów, znajduje swe bodaj ostateczne uzasadnienie w indywidualności ludzkiej osoby. Choć używane formuły oraz figury i tropy mogą zostać zmnożone w innej sytuacji retorycznej i umieszczone w innym kontekście, pierwotną racją ich stosowania jest jednak godność konkretnego, niepowtarzalnego człowieka (Gorzowski 2004, 21; Rzymowska 2009, 38–40). Dodajmy: godność, w której nie tylko panegirysta może dostrzec potencjał uhonorowania.

Teksty naukowe okalane ornamentowymi miniaturami literackimi tworzonymi wedle reguł wypracowanych przez rodzaj popisowy zyskują dzięki korzystaniu z instrumentarium retorycznego polu literackości. Stanowiąc ogniwo dawnej kultury literackiej, odsyłają już do dwóch porządków: ludzkiego rozumu oraz naturalnego prawa wartości. Przełom oświeceniowy wprost kwestionujący dotychczasowe regulacje społeczne zapoczątkował zmniejszenie roli elokucyjnego opracowania piśmiennictwa naukowego. To, co było uważane dotychczas za naturalne w praktyce akademickiej, zostało podane w wątpliwość. Tymczasem jeszcze w XVII-wiecznej społeczności akademickiej, obficie korzystano z przekazywanych w klasach poetyki i retoryki zasad konstruowania tekstów, czego dowodem są choćby analizowane druki Schedlowskie. Niejako przedśmionkiem do zgłębiania *scientiae rationalis* (by nawiązać pośrednio do tytułu dwóch broszur opublikowanych przez Schedlów) był tekst panegirycznie nacechowany, zawierający elementy stylu podniosłego lub w całości takim stylem napisany, informujący o okolicznościach

jego powstania oraz odsyłający do przymiotów i pozanaukowej działalności autora bądź mecenasa wydania. Panegiryki pojmowane w ten sposób uważać więc można za „dokumenty kultury” (Borowski 2015, 67).

Nauka (*scientia*) z zasady połączona była z etyczną dzielnością (*virtus*) (Durzsa 1978): kto chciał być uczony, winien być równocześnie człowiekiem zacnym (Murawski 1992, 171; Chmielecka 2005, 195). We współczesnej refleksji teoretycznoliterackiej problematyka wartości jest na powrót podejmowana i postulowana w przedmiotowym dyskursie (por. Ulicka 2005, 156).

W artykule badającym związki etykiety językowej i wartości Małgorzata Marcjanik konkluduje: „etykieta (w tym etykieta językowa) wypływa z głębszych (tj. moralnych) potrzeb człowieka i w związku z tym powinna mieć swoje miejsce wśród wartości absolutnych (aksjologicznych)” (Marcjanik 1992, 64–65). Badaczka przypomina, że nie można uważać wyrażen grzecznościowych wyłącznie za przejaw konwencji i stereotypizacji: należy je rozpatrywać jako pochodne norm etycznych. To stwierdzenie znajduje swoje zastosowanie także w odniesieniu do twórczości panegirycznej, przy czym w tym wypadku trzeba zarazem wspomnieć o sprzyjającym użyciu tego typu form społecznym obyczajowi, połączonym z reguły z czynnikami natury ekonomicznej. Te ostatnie nie występowały jednak w każdej sytuacji tworzenia panegiryku (Pyłacz 2010, 102).

Przyjmując przypomnianą przez Jadwigę Puzyninę klasyfikację wartości dokonaną przez Maxa Schelera (Puzynina 2005, 340), na wartości hedonistyczne, witalne, społeczno-kulturowe, duchowe (w tym poznawcze, estetyczne, moralne, transcendentne), można stwierdzić mówiącą o podstawach modelu kształcenia (Mielczarski 2017, 243) przewagę tych ostatnich w drukach Schedlowskich powstających w orbicie życia akademickiego. Wśród przywoływanych wartości na czoło wysuwają się wartości transcendentne (Bóg), moralne (uczciwość, dzielność etyczna – *virtus*, wolność) i poznawcze (wiedza – *scientia*). Istotne są również wartości społeczne, takie jak zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego – ojczyzny – oraz umacnianie przyjaźni, a zatem budowanie więzi międzyludzkich. W starych drukach poddawanych analizie preliminaria oraz wypowiedzi towarzyszące tekstowi głównemu poprzez odniesienie do wartości transcendentnych, uznawanych za wartości autoteliczne, w połączeniu ze scholastyczną metodą prowadzenia dyskursu poświadczają zakorzenienie autorów i bezpośrednich odbiorców w systemie filozofii Arystotelesowskiej, dla której znamienne jest wskazanie na cel, *telos* (MacIntyre 1996, 296, 316, 333). Dla Stagiryty bowiem *telos* oznaczał m.in. przyczynę ostateczną i cel zarazem (Narecki, Dembińska-Siury 1994, 116, 143); tak właśnie w analizowanych drukach pojmowany jest Bóg – Arystotelesowski Pierwszy Poruszyciel.

Uznać można, że zwłaszcza w dysertacjach jako wartość postrzegane jest także prowadzenie dyskursu wedle metody scholastycznej, a zatem kontynuowanie wypracowanego już wcześniej modelu dyskusji naukowej: właściwa część dysertacji dzieli się bowiem na *conclusiones* (wnioski) i *corollaria* (wnioski dodatkowe). Przez niektórych może to być pochytywane za przejaw pewnego reakcjonizmu, przez innych natomiast jest interpretowane jako obranie najsukuteczniejszej metody służącej weryfikacji bądź falsyfikacji danej tezy (Gondek 2014, 8). Działania te przybliżyć mają do poznania prawdy (jeszcze dzisiaj jedną z fraz w oficjalnym tekście związanym z obyczajem akademickim tworzą słowa *ut veritas propagetur*).

Współtworzący wczesnonowożytną kulturę literacką panegirysty, często wykształceni w szkołach jezuickich, zapewne znali choćby w zarysie ignacjańską duchowość, odzwierciedlającą w odniesieniu do kwestii wdzięczności wspólne ogółowi przekonania. Ignacy Loyola w jednym z listów pisanych w 1542 roku skonstatował, że wśród wszystkich występków jedną z największych niegodziwości jest niewdzięczność, natomiast pamięć i wdzięczność za otrzymane dobra stanowią źródło wszystkich rzeczy zasługujących „na miłość i uznanie” (Loyola 2017, 55). Można więc uznać, że panegiryzm jako funkcja literatury, współwystępująca z funkcją poznawczą oraz informacyjną tekstów naukowych, ma w pewnych sytuacjach również swoje etyczne uzasadnienie.

Bibliografia

Źródła

- Camelin Jan (1749), *Quaestio medica de arthritide [...] pro loco [...] inter [...] medicinae doctores obtinendo [...] ad disputandum proposita [...]*, typis Universitatis, Cracoviae.
- Canevesi Tomasz (1640), *Quaestio astronomica, publicae velitationi exposita in Alma Academia Cracoviensi a m. Thoma Canevesio in eadem Academ. professore, Anno Dni M.DC.XXXX, mense die*, In Officina Christophori Schedelii [...], Cracoviae.
- Celejowicz Maciej Paweł (1703), *Quaestio logica de ente rationis [...] desumpta et sub [...] auspiciis [...] Andreae Krupecki, u.i.d. et professoris [...], canonizationis B. Ioannis Cantii [...] rectoris a m. Mathia Paulo Celeiowicz, philosophiae d. et professore [...] proposita [...]*, Typ. Schedelianis, Cracoviae.
- Cicero Marcus Tullius (1983), *Mówca (XXIII 75-XXXXIV 121)*, tłum. J. Korpany, [w:] *Rzymska krytyka i teoria literatury. Wybór*, oprac. Stanisław Stabryła. „Biblioteka Narodowa”, s. II, nr 207, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 200–219.

- Conclusiones* (1672), *Armata florentissimae scholae Aquinaticae philosophia seu Conclusiones scientiae rationalis ad mentem d. Thomae de Aqvino trinis [...] domus Lacciorum ornatae sarissis a ff. Carmelitis discal. philosophiae studiosis conventus Lublinensis Sanctae Mariae de Monte Carmelo [...] expositae, Anno 1672 [...]*, in officina Schedeliana [...], Cracoviae.
- Falecki Jan Krzysztof (1641), *Archipaedia. Cursus scientiae rationalis in Alma Academia Cracoviensi ex fundatione [...] Gabrielis Wladyslawski [...] confecta [...] a [...] Christophoro Falecki subiecta et proposita [...]*, in officina Christophori Schedelii [...], Cracoviae.
- Formankowicz Jan Stanisław (1669), *Arithmetica practica bipartita generalis nimirum et specialis [...]*, in officina Schedeliana [...], Cracoviae.
- Formankowicz Jan Stanisław (1671), *Geographiae compendium succincta methodo dispositum, editu[m]q[ue] a m. Joanne Stanislao Formankowic, phil. doct. et profess.*, apud haeredes Christophori Schedel [...], impensis authoris, Cracoviae.
- Januszowski Ferdynand (1692), *Summa philosophica in tres partes divisa, logicam, physicam, metaphysicam, in gratiam et commodum studentium, ad mentem d. Thomae Doctoris Angelci [...]*, typis Nicolai Alexandri Schedel [...], Cracoviae.
- Kaczorowicz Franciszek (1674), *Quaestio animastica de specie intelligibili impressa sub felicissimis auspiciis [...] Alberti Łancucki [...] rectoris a m. Francisco Kaczorowicz, philosophiae doctore [...] in peraugusto dd. Theologorum lectorio proposita [...]*, ex officina Schedeliana [...], Cracoviae.
- Loyola Ignacy (2017), *Listy wybrane*, tłum. Katarzyna Jachimska-Mańkiewicz, Roman Skórka, Stefan Filipowicz, Wydawnictwo WAM. Księża Jezuici, Kraków.
- Piskorski Sebastian Jan (1668), *Quaestio physica de generatione substantiali sub [...] auspiciis [...] Alberti Łancucki [...] rectoris [...] a m. Sebastiano Joanne Piskorski, phil. doct. publice ad disputandum proposita [...]*, apud heredes Christophori Schedel [...], Cracoviae.
- Piskorski Sebastian Jan (1672), *Quaestio iuridica de foro et poenis et saecularium in criminibus mixti fori [...], quam sub [...] auspiciis [...] Simonis Stanislai Makowski [...] rectoris [...] Sebastianus Piskorski [...] proponet [...]*, Ex officina Schedeliana [...], [Kraków].
- Pseudo-Longinus (2016), *O wzniosłości*, tłum. i oprac. Henryk Podbielski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin.
- Solski Stanisław (1684), *Geometry polskiego księga II, zawierająca zabaw V ze XIII [...] podana do druku przez ks. Stanisława Solskiego [...]*, w drukarni Gerzego [!] i Mikołaja Schedlow [...], [Kraków].
- Wieczorkowski Stanisław (1643), *Quaestio de possibilitate aeternitatis mundi a m. Stanislao Wieczorkowski ad disputandum in alma Acad. Cracovien. [...] proposita [...] permissu magnifici d. rectoris*, in officina typographica Christophori Schedelii, Cracoviae.

- Winkler Marcin (1663), *Quaestio metaphysica de potentia obedientiali sub felicissimis auspiciis perillustris, magnifici et admodum r[evere]ndi domini, d. Andreae Kucharski, sacrae theologiae doctoris et professoris, ecclesiae cathedralis Cracoviensis canonici, [...] Almae Academiae Cracoviensis generalis rectoris a m. Martino Winkler, philosophiae doctore [...] proposita in peraugusto dd. theologorum lectorio, Anno Salutis 1663 [...], apud Schedelios [...], Cracoviae.*
- Zawadzki Jan (1673), *Quaestio philosophica ex universo Aristotelis Organo ad mentem divi Thomae Doctoris Angelici deprompta et per v.d. Ioannem Zawadzki, artium liberalium et philosophiae [...] baccalaureum [...] exhibita, praesidente disputationi e.d.m. Basilio Olszynski, collega minore [...], ex officina Schedeliana [...], Cracoviae.*
- Żelazowski Stanisław (1663), *Quaestio physica de influxu caelorum sub felicissimis auspiciis [...] Andreae Kucharski, sacrae theologiae doctoris et professoris [...], apud Schedelios [...], Cracoviae.*

Opracowania

- Awianowicz Bartosz (2014), *Przemiany w ikonografii „Virtus” w mennictwie rzymskim od republiki do Sewera Aleksandra*, „Biuletyn Numizmatyczny”, nr 1, s. 1–18.
- Barłowska Maria (2006), *W poszukiwaniu adresata. O przypadkach szczególnych*, [w:] *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej*, red. Renarda Ociecek, Anna Sitkova, Gnome – Wydawnictwa Naukowe i Artystyczne, Katowice, s. 34–50.
- Barłowska Maria (2008), *Amplifikacja retoryczna*, [w:] *Retoryka*, red. Maria Barłowska, Agnieszka Budzyńska-Daca, Piotr Wilczek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 98–115.
- Borowski Andrzej (1973), *O przestrzeni literatury (w sprawie problemów przestrzennych życia literackiego doby staropolskiej)*, „Teksty. Teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 6(42), s. 13–45.
- Borowski Andrzej (2009), *Humanizm jako przedmiot współczesnej humanistyki*, [w:] *Humanizm. Historie pojęcia*, red. Andrzej Borowski, Wydawnictwo Neriton, Warszawa, s. 101–148.
- Borowski Andrzej (2015), *Genus humilis: popularność – ludowość – pospolitość*, [w:] *Widnokreśli literatury – wielogłosy krytyki. Prace ofiarowane Teresie Walas*, red. Tomasz Kunz, Anna Łebkowska, Ryszard Nycz, Magdalena Popiel, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 65–74.
- Buchwald-Pelcowa Paulina (2003), *„Drukowi winniśmy oświecenie naszego wieku...”. Rola książki w drodze ku Oświeceniu*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych, Warszawa.
- Budzyńska-Daca Agnieszka (2005), *Cnoty i retoryka w dziele Sebastiana Petrycego z Pilzna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Budzyńska-Daca Agnieszka (2015), *Retoryka debaty. Polskie wielkie debaty przedwyborcze 1995-2010*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Chmielecka Ewa (2005), *Etos akademicki a kultura instytucjonalna uczelni*, [w:] *Idealy nauki i konflikty wartości. Studia złożone w darze Profesorowi Stefanowi Amsterdamskiemu*, red. Ewa Chmielecka, Jerzy Jedlicki, Andrzej Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Szkoła Nauk Społecznych przy IFiS PAN, Warszawa, s. 195–205.
- Chwalba Andrzej (2009), *Collegium Maius*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Durzsza Sándor (1978), „*Scientia et virtus*”. *Un commentaire anonyme de la Consolation de Boèce*, introduit et publié par Sándor Durzsza, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapest.
- Dziechcińska Hanna (2002), *Panegiryk*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze, Renesans, Barok*, red. Teresa Michałowska, przy udziale Barbary Otwinowskiej, Elżbiety Sarnowskiej-Temeriusz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 613–616.
- Feola Vittoria (2016), *Aspects of the Production and Circulation of Early Modern Scientiae: Religion, Natural Philosophy, and Openness*, „Nuncius. Journal of the Material and Visual History of Science”, vol. 31, nr 1, s. 1–9.
- Głowiński Michał (2002), *Aksjologia literacka*, [w:] Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Głowiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 19–20.
- Gondek Paweł (2014), *Dysputa scholastyczna jako przykład sporu naukowego*, „Forum Artis Rhetoricae”, red. Jakub Z. Lichański, nr 3(38), s. 7–22.
- Gorzowski Albert (2004), „*Bene atque ornate*”. *Twórczość łacińska Jana Kochanowskiego w świetle lektury retorycznej*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Grabski Maciej Władysław (2015), *Czy nauka i duchowość wzajemnie się potrzebują?*, [w:] idem, *O nauce w Polsce – Zamyślenie*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 321–329.
- Huszczka Romuald (2006), *Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jaglarz Monika (2000), *Schedel*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 2: *wiek XVII–XVIII*, t. 2: *L–Ż i drukarnie żydowskie*, red. Jan Pirożyński, nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków, s. 546–560.
- Krasicki Ignacy (1803), *Uwagi, rozdział Biblioteki*, [w:] *Dzieła Ignacego Krasickiego. Edycja nowa i zupełna*, t. VI, oprac. Franciszek Dmochowski, [s.n.], Warszawa, s. 222–235.
- Krawczyk Antoni (2008), *Przechodzenie centrum do rangi peryferii wraz ze słabnięciem układu centralnego w funkcjonowaniu książki*, „*Studia Bibliologiczne*”, t. 17: *Centrum i pogranicze w polskiej kulturze wydawniczej i czytelniczej (Wybrane*

- aspekty badań bibliologicznych i szkice historyczne), red. Elżbieta Gondek, Irena Socha, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 7–17.
- Lichański Jakub Z. (2009), *Etyczne korzenie retoryki*, [w:] *Retoryka i etyka*, red. Barbara Sobczak, Halina Zgółkowa, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 9–20.
- MacIntyre Alasdair (1996), *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, tłum. wstępem i przypisami opatrzył Adam Chmielewski, przekład przejrzał Jacek Hołówka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Marcjanik Małgorzata (1992), *Miejsce etykiety językowej wśród wartości. Uwagi ogólne*, [w:] *Język a kultura*, t. 3: *Wartości w języku i tekście*, red. Jadwiga Puzyńska, Janusz Anusiewicz, Wiedza o kulturze, Wrocław, s. 61–65.
- Mielczarski Cyprian (2017), *Retoryka, prawda, polityka od starożytności do współczesności*. Wydział Polonistyki UW, Warszawa.
- Milewska-Ważbińska Barbara (2010), *Vera nobilitas. Etos szlachecki na podstawie herbarzy staropolskich*, [w:] *Etos humanistyczny*, red. Piotr Urbański, Wydawnictwo Neriton, Warszawa, s. 177–193.
- Milewska-Ważbińska Barbara (2016), *(In)diserta certa. Kilka uwag o drukach upamiętniających promocje akademickie*, „*Studia Classica et Neolatina*”, t. 15, *Quidam novi? Certe*, red. Zofia Głombiowska, pars 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 7–15.
- Murawski Krzysztof (1992), *Nauka i wartości moralne*, [w:] *Język a kultura*, t. 3: *Wartości w języku i tekście*, red. Jadwiga Puzyńska, Janusz Anusiewicz, Wiedza o kulturze, Wrocław, s. 163–176.
- Narecki Krzysztof, Dembińska-Siury Dobrochna (1994), *Słownik terminów arystotelesowych, Indeksy pojęć i nazw* sporządziła Dobrochna Dembińska-Siury, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (Aristoteles, „Dzieła wszystkie” 7).
- Niedźwiedz Jakub (2003), *Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII-XVIII w.*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Ocieczek Renarda (1990), *O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych*, [w:] *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych*, red. Renarda Ocieczek, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 7–20.
- Ożóg Kazimierz (1990), *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Pluciennik Jarosław (2000), *Retoryka wzniosłości w dziele literackim*, Universitas, Kraków.
- Puzyńska Jadwiga (1992), *Język wartości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Puzyńska Jadwiga (2005), *Wartości, etyka, sacrum w języku*, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd Polonistów, Kraków 22–25 września 2004*, t. II, zespół redakcyjny: Małgorzata Czermińska (przewodnicząca), Stanisław Gajda, Krzysztof Kłosiński,

- Anna Legeżyńska, Andrzej Z. Makowiecki, Ryszard Nycz, Universitas, Kraków, s. 338–347.
- Pyplacz Joanna (2010), *The Four Seasons at the Jagiellonian University. The Motif of the Four Seasons in Seventeenth-century Panegyric Poems Written by Students at the Jagiellonian University*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, nr 60, s. 101–116.
- Rzymowska Luiza (2009), *Pojęcia: osoby, jej wolności i godności jako kategorie porządkujące relację retoryki i etyki*, [w:] *Retoryka i etyka*, red. Barbara Sobczak, Halina Zgólkowa, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 21–40.
- Scheler Max (1997), *Resentyment a moralność*, tłum. Jan Garewicz, wstęp Hanna Buczyńska-Garewicz, Czytelnik, Warszawa.
- Sobczykowa Joanna (2007), *Łacina w oczach dawnych Polaków*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 1(400), s. 105–115.
- Sowiński Janusz (1996), *Polskie drukarstwo. Historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473-1939*, Tart, Wrocław.
- Tischner Józef (2002), *Myślenie według wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Tutak Kinga (2015), *Residuum oralne w średniopolskich utworach dedykacyjnych*, „Slavia Occidentalis”, t. 72, z. 1, s. 219–225.
- Ulicka Danuta (2005), „Zwrot” etyczny w badaniach literackich, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd Polonistów. Kraków, 22-25 września 2004*, t. I, zespół redakcyjny: Małgorzata Czermińska (przewodnicząca), Stanisław Gajda, Krzysztof Kłosiński, Anna Legeżyńska, Andrzej Z. Makowiecki, Ryszard Nycz, Universitas, Kraków, s. 149–172.
- Wójcik-Zega Dagmara (2019), *Conclusiones antiquae Collegii Maioris 1432–1591. Działalność samorządu Kolegium Większego, Societas Vistulana*, Kraków [maszynopis, praca w druku].